

Межы Польшчы ў 1771 і 1920 гадах¹

Эдвард Вайніловіч

Удасланых мне з Вільні выразках з сакавіцкіх газет я знайшоў прамову рэктара Здзяхоўскага,² зробленую ў час святкавання імянін маршала Пілсудскага.³ Уступная рэпліка вельмішаноўнага пана Цывінскага⁴ ўтрымлівала “голос” пакрыўджаных крэсоўцаў, які належаў старшыні Саюза⁵ графу І. Чапскаму. У сувязі з тым, што там згадвалася і маё імя, я, хоць і не з’яўляюся ахвотнікам да пісання, дазволіў сабе таксама выказацца ў гэтай справе. Адразу хачу папярэдзіць, што буду весці гаворку толькі пра ўсходнія крэсы былой Рэчы Паспалітай, або “Беларусь”, у якой мае продкі жылі чатыры стагоддзі, а я доўгі час працаваў. Справы крэсаў паўднёвых, “Русі”, я пакідаю для аналізу людзям, больш знаёмым з мясцовымі ўмовамі.

Сучасная палеміка ў віленскіх газетах узнікла на падставе непараўмення, якое ідзе ад Рыжскага трактата. Ці з’яўляецца адмова Польшчы ад межаў 1771 года і яе згода на межы 1920 года правільным рашэннем? Перш чым адказаць, трэба зрабіць спецыяльную прадмову.

Карэнным насельніцтвам усходніх крэсаў былой Рэчы Паспалітай з’яўляецца племя беларусаў. Межы яго рассялення на ўсходзе лёгка вызначаюцца светапоглядам насельніцтва. Там, дзе канчаецца прыватная ўласнасць і пачынаецца абшчынная, там пачынаецца тэрыторыя велікарускага племені. Крыху цяжэй акрэсліць паўднёвыя і часткова заходнія межы з боку Русі. Беларуская мова ў Менскім Палессі па меры прасоўвання на поўдзень і захад утрымлівае ўсё больш і больш украінскіх

¹ Перакладзена з польскай мовы паводле: Рукапіс Эдварда Вайніловіча. 1927 год.

² Здзяхоўскі (Zdziechowski) Марыян (1861–1938) – польскі гісторык, філолаг, філосаф. У 1919–1932 гадах быў прафесарам Віленскага ўніверсітэта Стэфана Баторыя, у 1925–1927 гадах – яго рэктар. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

³ Імяніны Юзафа Пілсудскага адзначаліся 19 сакавіка. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁴ Цывінскі (Cwiński) Станіслаў (1887–1941) – польскі гісторык літаратуры, філосаф, журналіст. Быў дацэнтам Універсітэта Стэфана Баторыя ў Вільні, а таксама супрацоўнікам віленскіх газет “Dziennik Wileński” і “Słowo”. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁵ Маецца на ўвазе Саюз крэсоўцаў. – *Заўвага перакладчыка.*

слоў і ўкраінскага вымаўлення. Нарэшце яна ператвараецца ў чыста ўкраінскую мову. Паўночныя межы змяняліся на працягу стагоддзяў пераважна за кошт літоўцаў. Тут сустракаюцца вёскі з чыста літоўскімі назвамі, насельніцтва якіх ні слова па-літоўску не гаворыць і не разумее. Прычын гэтаму дзве: 1) у выніку пастаянных саюзаў вялікіх князёў літоўскіх з рускімі князямі на Віцебшчыне, Полаччыне, Меншчыне, Случчыне і г.д. беларуская мова стала мовай княжых двароў і дыпламатычных адносін з суседзямі; 2) беларусы хрысціліся амаль за паўтысячы гадоў да таго, як Ягайла хрысціў Літву. Яны мелі сваю пісьменнасць, а значыць, валодалі больш высокай культурай. Гэта вяло да паступовай дэнацыяналізацыі літоўцаў, тым больш што пасля выдання Статута ВКЛ на беларускай мове гэтая мова стала мовай кіравання і, нягледзячы на страту ёй свайго становішча ў [1696]⁶ годзе, аўтару гэтых радкоў давялося трымаць у руках дзяржаўныя паперы пачатку XIX стагоддзя, напісаныя на беларускай мове.⁷

Гады падзелаў Краю і напалеонаўскіх войнаў не спрыялі развіццю літаратуры на беларускай мове. Першай праявай яе развіцця стала вершаваная драма землеўласніка з Бабруйскага павета Дуніна-Марцінкевіча, надрукаваная лацінскімі літарамі ў Менску ў часы яшчэ Мікалая I. Твор называўся «Гапон».⁸ Пастаноўка была здзейсненая на менскай сцэне падчас шляхецкіх выбараў, што паспрыяла масавай прысутнасці на ёй землеўласнікаў. Трэба нагадаць, што наколькі землеўласнікі з паўднёвых крэсаў пераважна складаліся з выхадцаў з карэнных польскіх зямель, якія шукалі шчасця (?) на буйных украінскіх нівах, то беларускія землеўласнікі мелі пераважна мясцовае паходжанне і былі блізкімі па крыві да народа і былой шляхты, якая ў штодзённым жыцці нават карысталася беларускай мовай. Такім чынам, першыя ластаўкі беларускай літаратуры былі цёпла прывітаная мясцовай інтэлігенцыяй і сярод яе пачалі віць новыя гнёзды. Даленга-Хадакоўскі (Чарноцкі),⁹ Чачот, Сыракомля* і інш. пачалі збіраць песні

⁶ У 1696 годзе статус дзяржаўнай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім пастановай сойма Рэчы Паспалітай быў замацаваны за польскай мовай. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁷ Цяжка сказаць, пра якія дакументы тут вядзе гаворку аўтар. Вядзенне на беларускай мове дзяржаўных дакументаў у Расійскай імперыі, у склад якой да XIX стагоддзя ўвайшла ўся тэрыторыя Беларусі, выглядае зусім неверагодным. Магчыма, гаворка вядзецца пра пачатак XVIII стагоддзя – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁸ На самай справе “Гапону” папярэднічаў дзвюхмоўны драматычны твор В. Дуніна-Марцінкевіча “Сялянка” (“Ідылія”), у якім сяляне гаварылі па-беларуску. Ён быў пастаўлены ў 1846 годзе ў Вільні. У той жа час вершаваная аповесць “Гапон” выйшла ў свет толькі ў 1855 годзе, у год смерці імператара Мікалая I. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁹ Даленга-Хадакоўскі Зарыян (сапр. Чарноцкі Адам) (1784–1825) – беларускі археолаг, фалькларыст, этнограф, дыялектолаг. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

і народныя прыказкі, а сярод вучнёўскай моладзі сталі ўзнікаць саюзы землякоў (зямляцтвы) з прыкметнымі настроямі хлапаманства.¹⁰ Як мы бачым, усе гэтыя фальклорныя пачынанні ішлі зверху, з колаў польскай інтэлігенцыі, якая вельмі зычліва ставілася да беларускай народнасці. Толькі напрыканцы XIX і на пачатку XX стагоддзя з’явіўся рух знізу, з асяроддзя беларускай інтэлігенцыі народнага паходжання.

Аўтар гэтых радкоў, які вядзе свой род ад беларускіх баяраў, што атрымалі шлехецкую годнасць у XVI стагоддзі, адчуваючы агульнасць паходжання, шчыра ўдзельнічаў у працы таварыстваў, мэтай якіх было адраджэнне беларускай народнасці. Але ўдзельнічаў ён у іх толькі да таго моманту, пакуль гэтыя арганізацыі захоўвалі выключна нацыянальны характар. Калі ж яны пераходзілі на глебу хісткіх сацыялістычных памкненняў, ён адразу рваў з імі. Кантакты, якія распачаліся ў Менску, працягваліся пасля ў Петраградзе ў перыяд працы заканадаўчых органаў. Яны перанесліся і на варшаўскую глебу, калі прыйшлося ўцякаць з Беларусі ад бальшавікоў.

Наколькі расійскі ўрад не прымаў, а ў пэўныя перыяды нават пераследаваў усе праявы нацыянальнага сепаратызму, настолькі ж у 1919 годзе беларускі рух атрымаў падтрымку ў бэльведэрскіх сферах¹¹. На чале тагачасных арганізацый ў Варшаве стаў Лявон Дубейкаўскі.¹² Спачатку іх галоўнай задачай было вызваленне беларусаў з лагера ваеннапалонных на Павонзках¹³. Беларусы апынуліся ў шэрагах варожых армій не па сваёй воле, а як падданыя розных дзяржаў. Ахопліваючы ўсё больш шырокія колы, гэтая арганізацыя ператварылася ў абаронцу беларускіх нацыянальных інтарэсаў. У гэтай якасці яна і распачала перамовы з польскімі ўладамі. Памятнай датай гісторыі тых адносін стаў дзень 28 ліпеня 1919 года, калі Камітэт¹⁴ на чале з Лявонам

¹⁰ Хлапаманства (ад пол. *chlór* – селянін) – назва настрояў сярод польскай і апалячанай шляхецкай моладзі Беларусі і Украіны, скіраваных на збліжэнне з мясцовым сялянствам і працу дзеля яго карысці. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

¹¹ Бэльведэр – палац у Варшаве. У 1918 годзе стаў рэзідэнцыяй тагачаснага Начальніка польскай дзяржавы Юзафа Пілсудскага, з-за чаго ўсё звязанае з ім палітычныя асяродкі часта называліся “бэльведэрскімі”. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

¹² Дубейкаўскі Лявон (1867–1940) – беларускі грамадска-палітычны і культурны дзеяч. З 1919 года – старшыня Беларускага камітэта ў Варшаве, фактычна з’яўляўся паслом БНР у Польшчы. У 1920-я гады адышоў ад палітыкі і заняўся культурнай дзейнасцю. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

¹³ Павонзкі (Powązki) – тэрыторыя ў паўночна-заходняй частцы Варшавы, вядомая перадусім з-за знаходжання тут цэлага шэрагу могілак, у тым ліку і самых вядомых ды прэстыжных – Вайсковых. У 1919–1921 гадах тут сярод іншага знаходзіўся і вялікі лагер для ваеннапалонных. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

¹⁴ Маецца на ўвазе Беларускі камітэт у Варшаве. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

Дубейкаўскім арганізаваў вялікую раўт-вячэру ў гатэлі “Еўрапейскі” з удзелам прадстаўнікоў міністэрскіх і гарадскіх (Балінскі¹⁵) уладаў.¹⁶ Прамоўцы сцвярджалі, што Беларусь толькі ў саюзе з Польшчай будзе мець будучыню. Праўда, выказвалася перасцярога, што гэта павінна быць “унія вольных з вольнымі, роўных з роўнымі” з захаваннем тэрытарыяльнай непадзельнасці Беларусі, якая не павінна перажыць тое, што прыйшлося перанесці Польшчы пасля трох падзелаў. Тая вечарына зацягнулася да позняй ночы, а адбывалася яна назаўтра пасля аўдыенцыі беларускіх дэлегатаў у Бельведэры, дзе яны атрымалі дазвол на стварэнне беларускіх вайсковых фармаванняў на Меншчыне і неабходную для гэтай справы субсідыю. На жаль, гэтая ідылія не была працяглай. Беларуска арганізацыі ў Менску, як звычайна, перайшлі са шляху нацыянальнага адраджэння на шлях сацыяльнага рэфармавання. Яны апынуліся пад уплывамі бальшавікоў. У выніку менскія арганізацыі ў перыяд ваяводства Рачкевіча¹⁷ былі зачыненыя, а іх кіраўнікі арыштаваныя. Хутка пасля гэтага польскія войскі былі разбітыя на Дзвіне і Бярэзіне і адступілі да Варшавы, выратаванай так званым “цудам на Вісле”, што стаў магчымым дзякуючы патрыятычнаму парыву моладзі, інтэлігенцыі і рабочага насельніцтва горада, якое здолела ўліць новы дух у войска, атрады якога былі часткова здэмаралізаваныя адступленнем. Вядома, якую важную ролю адыграла ў тых падзеях Літоўска-Беларуская дывізія¹⁸, у шэрагах якой ваявалі сыны амаль усіх крэсовых родаў, перакананыя што змагаючы-

¹⁵ Балінскі (Baliński) Ігнацій (1862–1951) – польскі грамадска-палітычны дзеяч, публіцыст і пісьменнік. У 1918–1927 гадах быў старшынёй гарадской рады Варшавы, у 1922–1927 гадах з’яўляўся сенатарам. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁶ Гэты раўт-вячэра адбылася пасля прыёму Ю. Пілсудскім дэлегацыі Цэнтральнай беларускай рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны ў складзе Браніслава Тарашкевіча, Паўла Алексюка, Міхала Кахановіча і Міхала Кушнева і мела на мэце “азнаёмленне асабаў, якія могуць уплываць на варшаўскае грамадства, з беларускім рухам”. На мерапрыемстве сярод іншых прысутнічалі міністр працы і сацыяльнай апекі Польшчы Ежы Іваноўскі, старшыня гарадской рады Варшавы Ігнацій Балінскі, а таксама прадстаўнік польскага МЗС. Больш падрабязна ход раўта і яго вынікі Э. Вайніловіч апісаў у сваіх успамінах (Woyniłłowicz, 1931: 255–256). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁷ Рачкевіч (Raczkiewicz) Уладзіслаў (1885–1947) – польскі палітычны, грамадскі і вайсковы дзеяч. У 1919–1920 гадах быў камісарам Менскай акругі Цэнтральнай управы усходніх земляў, у наступнае дваццацігоддзе пастаянна займаў высокія дзяржаўныя пасады, у тым ліку быў наваградскім (1921–1924) і віленскім (1926–1930) ваяводам. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁸ Літоўска-Беларускія дывізія – пяхотныя адзінкі Войска Польскага, якія існавалі ў 1918–1921 гадах і ў якіх служылі палякі і беларусы-каталікі, што былі ўраджэнцамі Віленскай, Гарадзенскай і Менскай губерняў. Усяго існавала дзве вайсковыя адзінкі з такой назвай – 1-я Літоўска-Беларуская дывізія і 2-я Літоўска-Беларуская дывізія. У кастрычніку 1920 года менавіта 1-я Літоўска-Беларуская дывізія на чале з генералам Люцыянам Жалігоўскім узяла “бунт” і захапіла Вільню з Віленскім краем, стварыўшы буферную дзяржаву пад назвай Сярэдня Літва. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

ца за сваю спадчыну, за сваю родную зямлю і родны дом, апаганены бальшавікамі.

Польшча, якая перамагла, сустрэлася ў Рызе з прайграўшым ворагам. Але тут сілы былі няроўныя. З аднаго боку – вопытны дыпламат Іофе*, які мог бы дастойна выглядаць нават на Венскім кангрэсе, а з другога – дэлегаты без палітычнага вопыту, выбраныя толькі партыйнай воляй, з інструкцыямі ў духу Нацыянальнага камітэта ў Парыжы¹⁹. У выніку польскія дэлегаты адчувалі палёжку, што без праблем пазбыліся ”беларускага нарыву”, а Іофе мог дакладваць у Маскве, што бальшавікі вайну з Польшчай не прайгралі. Яго адпраўлялі з Масквы з інструкцыяй, каб ён абараняў мяжу па Дзвіне і Дняпры, а ён не толькі не страціў Мсціслаўскае ваяводства, а нават здабыў для бальшавікоў амаль усё Менскае ваяводства. Пры падпісанні Рыжскага трактата забыліся пра абаронцаў Варшавы, якіх ампутавалі разам з беларускім народам. Яны абаранілі Польшчу, але месца для іх у Польшчы не знайшлося. Затое пра іх не забыліся бальшавікі, калі палілі сядзібы і калі высялялі з роднай зямлі сем’і тых, хто сядзеў у акапах пад Варшавай. Гэта факт, з якім трэба лічыцца. Але застаецца права меркаваць, добрая ці дрэнная справа была зроблена? Хто атрымаў з гэтага карысць? Што на тых Рыжскіх перамовах набыла або страціла Беларусь, а што Польшча?

Беларусь, а я вяду размову толькі пра справу нацыянальнага адраджэння гэтага краю, страціла шмат. Паводле канцэпцыі уніі з Польшчай (у той або іншай форме) Беларусь мела ўсе магчымасці існавання і развіцця сваёй нацыянальнасці, якую за стагоддзі сумеснага жыцця Польшча не толькі не пераследавала, а наадварот акружала апекай і падтрымлівала, калі выдавала “Статут ВКЛ” на беларускай мове. Пазней сіламі сваёй інтэлігенцыі, як ужо згадвалася, яна паступова здабывала для яе права лічыцца літаратурнай мовай. Збіранне беларускіх прыказак і легенд захавала этычны вопыт гэтага кроўнага племені. Статут ВКЛ, векапомная слава Льва Сапегі, у выдатных формах адлюстравалі светапогляд народнасці, для якой ён быў напісаны, ахаліў усе правыя адносіны, так што нават перакрочыў межы рассялення

¹⁹ Польскі нацыянальны камітэт у Парыжы (Komitet Narodowy Polski w Paryżu) – польская палітычная арганізацыя, якая дзейнічала ў 1917–1919 гадах, у Парыжы і імкнулася да аднаўлення незалежнасці Польшчы пры дапамозе краін Антанты. Асноўную ролю ў гэтым камітэце адыгрывалі прадстаўнікі нацыянальнай дэмакратыі (эндэкі) на чале з Раманам Дмоўскім, што прадвызначала ідэйную скіраванасць яго дзейнасці. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

беларусаў. Ужо пасля скасавання яго расійскім урадам у 1839 годзе²⁰ ён захаваў сваё дзеянне ў якасці прывілея ў Палтаўскай і Чарнігаўскай губернях, у былой Задняпроўскай Украіне. Польшча не спаланізавала Беларусі за чатыры стагоддзі агульнага палітычнага жыцця. У той жа час у адзінстве з Расіяй дастаткова было двух пакаленняў, якія прайшлі расійскую школу і ваенную службу, каб з народа з’явілася беларуская інтэлігенцыя, выхаваная з прычыны адсутнасці нацыянальнай літаратуры на расійскай [мове]. Яна не шукае крыніц свайго гістарычнага жыцця ў Тураве, Слуцку, Менску альбо Полацку, а шукае іх у Суздалі і Маскве. А найважнейшае тое, што гэтая інтэлігенцыя паступова страчвае здабыткі заходняй культуры, што распаўсюдзіліся падчас сумеснага жыцця з Польшчай, і губляе яе найвялікшае дасягненне – права прыватнай уласнасці, без якога немагчымы ніякі прагрэс і немагчыма ніякая прадуктыўная праца.

Можна яшчэ пачуць абвінавачванне іншага плана: з цягам часу вынікам сумеснага жыцця з Польшчай стала пэўная лацінізацыя і пэўная паланізацыя вышэйшых колаў беларускай грамадскасці. У прынце, гэта нармальна з’ява пры кантакце дзвюх культур рознага ўзроўню. Зрэшты, і Вялікі Рым элінізаваўся, і нават грэчаскія Багі зноў з’явіліся ў сваіх святынях. Так што няма нічога дзіўнага, што ў радаводах беларускай шляхты пасля Сямёнаў, Іванаў і Грыгорыеў XV і XVI стагоддзяў у XVII стагоддзі з’яўляюцца Францішкі і Людвікі. Князю Астрожскаму²¹ нішто не перашкодзіла быць пахаваным у Пячэрскай лаўры пад магільнай плітой з надпісам на лацінцы. Слуцкаму Алелькавічу²² нішто не перашкодзіла ахвяраваць («посах») пастараль архімандрыта манастыра на Трайчанах у Слуцку з лацінскім надпісам. Нават камандуючы войскамі царыцы Кацярыны генерал Крачэтнокаў²³ пакінуў паміж іншымі і польскі надпіс у сваёй эпітафіі ў тым самым манастыры. На прыкладзе Чэхіі мы бачым, што гэтыя

²⁰ На самай справе дзеянне Статута ВКЛ на тэрыторыі Беларусі было канчаткова спынена не ў 1839, а ў 1840 годзе. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

²¹ Астрожскі Канстанцін Іванавіч (1460–1530) – адзін з найбольш славутых палкаводцаў Вялікага Княства Літоўскага, вялікі гетман літоўскі ў 1497–1500, 1507–1530 гадах. Пераможца маскоўскага войска ў бітве пад Оршай 8 верасня 1514 года. Быў вядомы таксама як абаронца і мецэнат праваслаўнай веры. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

²² Відаць, маецца на ўвазе Юрый Сімяонавіч Алелькавіч (1492–1542) – вядомы ў Вялікім Княстве Літоўскім мецэнат Праваслаўнай царквы. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

²³ Крачэтнокаў Міхаіл Мікітавіч (1729–1793) – расійскі вайсковы і дзяржаўны дзеяч, генерал. Сярод іншага кіраваў землямі, якія адышлі да Расіі ў выніку першага і другога падзелу Рэчы Паспалітай. Падчас вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1792 годзе камандаваў расійскімі войскамі на тэрыторыі Літвы. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

страты не з’яўляюцца непапраўнымі. Першыя ж пасевы незалежнага быту вяртаюць “status quo ante”.²⁴ Дакладна, што пры адзінстве з Расіяй Беларусь раней ці пазней патоне ў расійскім моры. Сваю нацыянальнасць яна можа захаваць толькі ў саюзе з Польшчай.

Паглядзім цяпер, што атрымала Польшча пасля “ампутацыі” беларускага “нарыва”? Можа яна атрымала прыродную мяжу ці стала самастойнай аднанацыянальнай дзяржавай? Ні першае, ні другое. Усходняя польская мяжа не супадае ні з рэкамі, ні з балотамі, да чаго імкнуліся большавікі, а ідзе пераважна дарогамі ды памежнымі ірвамі, што некалі дзялілі розныя зямельныя адзінкі. Згадваю адзін са сходаў крэсоўцаў у Варшаве (Каперніка, 30), на якім пан Уладзіслаў Студніцкі²⁵ звярнуў увагу на высокую штогадовую даніну, якую Іофе, нават не ўсведамляючы таго, прымусіў плаціць Польшчу. Ён прадставіў статыстычныя дадзеныя, якія сведчаць, што ахова сучасных польскіх межаў каштуе дзяржаве ў 10 разоў больш, чым магла б каштаваць ахова межаў прыродных. Кошты ўтрымання памежнікаў цалкам гэты пацвердзілі, не гаворачы ўжо пра пастаянную небяспеку для жыцця жыхароў памежжа. Паднябесных горных хрыбтоў, па праўдзе гаворачы, Польшча на ўсходзе не мае. Аднак праект менскага ваяводы Рачкевіча пры мінімальным прасоўванні на ўсход да вярхоўяў Пцічы, якія ад р. Случ аддаляюць толькі некалькі кіламетраў, значна б скараціў дзяржаўныя выдаткі. Гэты праект быў прадстаўлены пану міністру Пільцу,²⁶ але не дачакаўся ажыццяўлення. Затое члены Камісіі па размежаванні лічылі сваёй галоўнай задачай утрыманне “entente cordiale”²⁷ з калегамі з Бальшэвіі.²⁸ У выніку: пазбаўленая прыродных межаў, Польшча, аднак, да сённяшняга дня не пазбавілася беларускага “нарыву”. Далучыўшы толькі частку гэтага краю, Польшча стварыла вечную крыніцу незадавальнення, якое ўзмацняюць усе памылковыя крокі польскіх уладаў. А іх набралася ўжо шмат. Кожны, хто ведае гэты

²⁴ Статус, які існаваў перад гэтым (лац.). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

²⁵ Студніцкі (Studnicki) Уладзіслаў (1867–1953) – польскі палітык і публіцыст. У 1919–1921 гадах узначальваў статыстычны аддзел Цывільнай управы ўсходніх земляў, пасля быў супрацоўнікам розных польскіх міністэрстваў. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

²⁶ Пільц (Piltz) Эразм (1851–1929) – польскі палітык і дыпламат, публіцыст. Браў удзел у складзе польскай дэлегацыі ў Парыжскай мірнай канферэнцыі ў 1919 годзе, пасля быў паслом Польшчы ў Чэхаславакіі і Югаславіі. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

²⁷ Сардэчная згода (фр.). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

²⁸ У міжваеннай польскай публіцыстыцы часта практыкавалася называнне Савецкай Расіі, а пасля Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік – з негатыўным адценнем Бальшэвіі – дзеля падкрэслення панаваньня на гэтых тэрыторыях палітычнага ладу. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

край, згодзіцца, што аўтарытэт Польшчы ў расійскі час, нягледзячы на пераследаванні палякаў на беларускіх крэсах, быў значна мацнейшым, чым зараз, у часы польскай дзяржавы. Усё гэта няцяжка растлумачыць: беларускі народ, лагодны, ціхі, спакойны, цярплівы, пачцівы, заўсёды любіў парадак і вылучаўся пашанай да законнай улады, не наракаў на моцную руку, якая яе падтрымлівала. Так распавядаў пра яго Сыракомля: “Як патрабуе звычай, шануе сваіх капланаў і князёў”. Увасабленнем гэтых прынцыпаў заўсёды былі землеўласнікі Беларусі. Таму з’явай крыху нечаканай, але сімвалічнай было тое, што за выключэннем палітыкі (выбары ў Думу), у эканамічных справах, напрыклад, на сходах самакіравання (земскіх сходах), дзе пераважалі чыноўнікі, сяляне заўсёды галасавалі разам з мясцовымі землеўласнікамі. Яны верылі ў іх розум і бачылі іх заклапочанасць інтарэсамі краю і насельніцтва. Тыя ж сяляне ведалі, што землеўласнікі нясуць на сабе цяжар розных выключных правоў. На працягу ўсяго перыяду падзелаў улады настройвалі сялян супраць землеўласнікаў. А цяпер чуюцца галасы, што ўсёй Беларусі Польшча не здолела б ператравіць. А чаму ж 400 гадоў суіснавалі разам, не перажыўшы нават тых клопатаў, з якімі сутыкнулася Украіна? Значыць, Польшча недзе згубіла сілу, якая прыцягвала да яе Крэсы? Згубіла свой “залаты рог” і застаўся толькі шнур? Гэты польскі залаты рог згубіўся ў новым дзяржаўным ладзе, у новым заканадаўчым органе. Лёс дзяржавы, яе межы, пытанні палітычнага ладу сёння вырашаюць пераважна тыя колы грамадства, якія не вызначалі лад Рэчы Паспалітай да падзелаў, якія не захоўвалі нацыянальныя традыцыі пасля падзелаў, якія ў XIX стагоддзі не змагаліся за захаванне польскай уласнасці, не ўдзельнічалі ў так званай “арганічнай працы”. Пад уплывам дэмагагічных лозунгаў з Усходу яны ўзялі курс не на адраджэнне традыцый 3-га мая і не на стварэнне палітычных і дзяржаўных формаў, якія б адпавядалі сучаснасці, а на стварэнне нейкай новай Польшчы, якая не мае нічога агульнага са сваімі гістарычнымі традыцыямі. Заканадаўчая ўлада складаецца пераважна з прадстаўнікоў простага народу, які не меў ніякіх палітычных правоў у Польшчы да падзелаў, і ад якога нельга было чакаць праявы нейкіх патрыятычных пачуццяў. Выключэннем былі толькі нацыянальна свядомыя сяляне з прускага “забору”. Большасць гэтага насельніцтва марыла не пра адраджэнне ўласнай дзяржавы, а пра чужыя лугі ды нівы. Аўтар гэтых радкоў у ліпені і жніўні 1920 года, калі на загад староства быў эвакуаваны з родных мясцін Меншчыны, даехаў з абозам аж да

Сандоміра²⁹ і быў сведкам, як у Краснастаўскім павеце³⁰ сяляне, што чакалі прыходу бальшавікоў, перашкаджалі эвакуацыі землеўласнікаў з іх маёмасцю. У той жа час, калі мы пакідалі Бацькаўшчыну, з намі вельмі сардэчна развіталіся сяляне, жадаючы нам хуткага вяртання.

Але ў настройх тых, хто ўжо дамінаваў, панавала тэндэнцыя: барані Божа карыстацца з жыццёвага або здабытага ў судовай дзейнасці ці на грамадскіх і ўладных пасадах вопыту людзей, імёны якіх былі шырока вядомыя за іх дасягненні ў нацыянальнай або гаспадарчай працы. Патрабаваліся новыя людзі, не заражаныя ідэалогіяй былой Польшчы, якія не мелі нічога агульнага з яе традыцыямі. Але не толькі таму быў страчаны “залаты рог”. Роман Дмоўскі* ў сваёй прамове 27 сакавіка справядліва заўважыў небяспечную грамадскую з’яву, якую назваў “ідэйнай пустэчай”, безыдэйнасцю. Ніводная нацыя не можа ізалявацца ад агульных чалавечых памкненняў і не можа не ўдзельнічаць у тых або іншых іх праявах. Але апроч гэтага яна павінна мець пэўныя нацыянальныя імкненні. Польшча Пястаў, якая страціла шматлікія ўладанні ў выніку змагання з немцамі і знікнення некаторых адгалінаванняў пястаўскага роду, у эпоху Ягелонаў пераарыентавалася на Усход. Папершае, яна абмежавала мангольскае панаванне, ад якога вызваляліся ўсе землі, якія пераходзілі пад яе ўладу. Па-другое, яна супрацьстаяла ўсходнім традыцыям, напоўненым візантыйствам. Заходняя культура, прынцыпы якой пратрымаліся даўжэй, чым польская дзяржаўнасць, бо былі захаваныя крэсовымі землеўласнікамі, нягледзячы на вельмі цяжкія ўмовы яго існавання, не дапускалі праяваў бальшавізму ў Беларусі так доўга, пакуль апошняя хваля анархіі, якая ішла з глыбінь Імперыі, не прарвала плаціну і не затрымалася пад Варшавай. Пан Раман Дмоўскі, які абвінаваціў грамадскасць у безыдэйнасці, павінен сур’ёзна задумацца, перш чым кагосьці вінаваціць. Шмат ёсць справаў і фактаў, для ацэнкі якіх цяжка выкарыстоўваць адну меру. Напрыклад, вельмі цяжка растлумачыць вучнёўскай моладзі, што падзел краю быў вялікім злачыствам Кацярыны, а Рыжскі трактат з’яўляецца вялікай перамогай Грабскіх* і Домбскіх³¹. Відаць, трэба прызнаць, што царскія

²⁹ Сандомір (Sandomierz) – горад на поўдні Польшчы, цяпер у складзе Свентакшыскага ваяводства. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

³⁰ Краснастаўскі павет – адміністрацыйная адзінка ў Люблінскім ваяводстве Польшчы, цэнтр – горад Красныстаў (Krasnystaw). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

³¹ Домбскі (Dąbski) Ян (1880–1931) – польскі палітык, дзеяч людовага (сялянскага) руху. У 1920–1921 гадах быў намеснікам міністра замежных спраў Польшчы, кіраваў польскай дэлегацыяй на мірных перамовах у Рызе. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

ўлады цалкам справядліва называлі край Манюшкаў, Корзанаў³², Спасовічаў³³, Сыракомлі, Семірадскіх³⁴ краем спрадвеку расійскім. У любым выпадку, гэта шчасце для Польшчы, што Рыжскі трактат быў падпісаны пазней, чым гэтыя людзі аддалі сваю частку Божай іскры Польшчы. Яны паспелі гэта зрабіць перад Рыжскай ампутацыяй. Або трэба прызнаць справядлівасць тэзісу, які падзялялі расійскія ўлады, што Край з’яўляецца такім, якім з’яўляецца народ. Менавіта народ, а не яго інтэлігенцыя, не яго гістарычная мінуўшчына і помнікі яго культуры, вызначае характар Краю. Праўда, у дачыненні да Украіны ці Грузіі ўжываліся іншыя меркаванні.

Рыжскі трактат адпавядаў не толькі ідэалогіі Сейма, але і ўсяго польскага народа. Ні ў Сейме, ні ў прэсе, якая трымае руку на пульсе грамадства, нідзе не пачулася аніводнага пратэсту або слова абурэння. Відавочна, што разуменне нацыянальных інтарэсаў моцна змянілася за перыяд ад 3 мая³⁵ да канца перыяду падзелаў...

Часта можна пачуць сцверджанне, што і без таго ў Сейме і Сенаце Польшча мае шмат клопату з прадстаўнікамі нацыянальных меншасцяў. А што было б, калі б Польшча ўключала ўсю Беларусь? Па-першае, калі б Беларусь пасля адрачэння ад яе Польшчы ў Рызе не была падзелена, то не было б і гэтай крыніцы незадавальнення, якая існуе сёння і праяўляецца ў розных “Грамадах”³⁶. Па-другое, патрыёты Беларусі, якія разумеюць, што Беларусь, якая не мае выхаду да мора, самастойна існаваць не можа, а пры аб’яднанні з Расіяй яна проста знікне ў расійскім моры, ахвотна аднавілі б былыя традыцыі сумеснага жыцця ў згодзе з Польшчай, не азмрочаных ніякай “калііўшчынай”³⁷. Задаволення шырокім самакіраваннем у межах пэўнай аўтаноміі, яны,

³² Корзан (Korzon) Тадэвуш (1839–1918) – польскі гісторык. Нарадзіўся і вырас у Менску, скончыў мясцовую гімназію. Даволі падрабязна апісаў гэты этап свайго жыцця ў асабістых успамінах. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

³³ Спасовіч (Spassowicz) Уладзімір (1829–1906) – польскі юрыст, літаратурны крытык, грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў Рэчыцы, скончыў гімназію ў Менску. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

³⁴ Семірадскі (Siemiradzki) Генрык (1843–1902) – польскі мастак, адзін з найбуйнейшых прадстаўнікоў позняга акадэмізму. Ягоны род паходзіў з Беларусі. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

³⁵ Маецца на ўвазе 3 мая 1791 года, калі была прынята Канстытуцыя Рэчы Паспалітай. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

³⁶ Маецца на ўвазе Беларуска-сялянска-работніцкая грамада (БСРГ) – масавая беларуская радыкальная арганізацыя, якая дзейнічала ў 1926–1927 гадах і колькасцю сяброў дасягла 100 тыс. чалавек. Ліквідавана польскімі ўладамі на пачатку 1927 года. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

³⁷ Калііўшчына – сялянска-казацкае паўстанне на Украіне ў 1768 годзе. Суправаджалася маштабнай расправай над палякамі і габрэямі на Валыні і Падоллі, паколькі ў іх сяляне бачылі сімвал прыгонніцкага ладу. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

магчыма, не прынеслі б больш клопату, чым пястаўскі Шлёнск.³⁸ Мясцовыя землеўласнікі, атрымаўшыя права земскага кіравання, якія б адчувалі давер дзяржавы да сваіх ініцыятываў, адразу б распачалі працу па арганізацыі новых умоў жыцця. Вынікі былі б лепшыя, чым тыя, якіх дасягнулі прысланыя на крэсы бюракраты. Яны нічога агульнага з Краем не маюць, настраюць, што ў ім пануюць, не разумеюць. У той жа час уся дэструктыўная праца знаходзіцца ў руках бальшавікоў. Як некалі Аўстрыя ў сваёй антырасійскай палітыцы спрыяла ўкраінцам, так цяпер яны, бальшавікі, засноўваюць беларускія ўніверсітэты, праводзяць парцэляцыю³⁹ ўладанняў землеўласнікаў, і не для чужынцаў з Расіі ў супастаўленні з ваенным польскім асадніцтвам, а для мясцовага насельніцтва, каб паказаць беларусам [Польскай] Рэспублікі, што за кардонам рай. Зусім не так, як у Польшчы, дзе, напрыклад, перададзены ўраду зямельны абшар Раткаў, які знаходзіцца паміж трыма шляхецкімі засценкамі з малазямельным шляхецкім насельніцтвам, быў раздзелены і перададзены прыехаўшым здаля вайсковым асаднікам, што выклікала вялікае незадавальненне мясцовых жыхароў. Нічога дзіўнага, што параўнанне сітуацыі на Усходзе і Заходзе ўплывае на настроі. Сялянам новы лад падабаецца, калі ён нешта дае, і адразу яны змяняюць фронт, калі ад іх нешта забіраюць. Тое ж самае можна сказаць пра сімпатыі сялян у карэннай Расіі, дзе зараз сяляне сталі галоўнымі ворагамі камунізму. Але для гэтага раз’яснення патрэбныя гады досведу і лепшы парадак у Польшчы.

Трэба дадаць, што Сейм мае зараз такіх прадстаўнікоў Беларусі, якіх урад і жадаў. Увесь час барацьбы [з бальшавікамі] існаваў “Камітэт абароны ўсходніх крэсаў”,⁴⁰ які апекаваўся салдатамі, што сядзелі ў акопах. Пасля заканчэння вайны яго задачай стала арганізацыя мірнага жыцця на ўсходніх землях, стварэнне кааператываў і г.д. Для гэтага ўлады

³⁸ Маецца на ўвазе тэрыторыя Верхняга Шлёнска (Верхняя Сілезія), якая ўвайшла пасля Першай сусветнай вайны ў склад Польшчы па выніках трох сілезскіх паўстанняў і праведзеных плебісцытаў, атрымаўшы аўтаномнае кіраванне. “Пястаўскай” гэтая тэрыторыя ў размоўнай мове звалася тады таму, што да XV–XVI стагоддзя ў шматлікіх мясцовых княствах кіравалі ў асноўным уладары з польскай дынастыі Пястаў, а пасля яе згасання гэтыя землі перайшлі пад уладу іншаземных, у першую чаргу нямецкіх родаў. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

³⁹ Маецца на ўвазе ажыццёўлены бальшавіцкімі ўладамі на падпарадкаванай ім тэрыторыі падзел паміж сялянамі былой памешчыцкай зямлі. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁴⁰ Камітэт абароны ўсходніх крэсаў – арганізацыя, створаная ў Варшаве ў лістападзе 1918 года. Яе задачай было аказанне палітычнай падтрымкі пры стварэнні вайсковых фармаванняў, што складаліся з выхадцаў з Беларусі і Літвы. Таксама арганізацыя праводзіла агітацыю за ўключэнне ўсходніх земляў у склад Польшчы. Менавіта з дзейнасцю сяброў камітэта звязваецца стварэнне ў складзе Войска Польскага літоўска-беларускіх дывізій. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

разаслалі адпаведных інструктараў. Было гэта якраз перад выбарамі да сучасных Сейма і Сената. Інспектар Н. з Варшавы прызначыў з’езд гэтых інспектараў з фронту прыблізна ад Лунінца да Ліды. Аказалася, што значная іх частка не разумела па-польску аніводнага слова. Гэта былі расіяне-большавікі, якія цалкам абьякава ставіліся да справы кааператываў. Інспектар запісаў іх імёны і вярнуўся ў Варшаву, не ведаючы, як на гэта рэагаваць, бо ўзніклі сумненні ў іх лаяльнасці да ўладаў. Аўтар гэтых радкоў, не звязаны ніякімі дзяржаўнымі абавязкамі, звярнуўся да пана міністра Пільца, а потым да маршалка Сейма Трампчынскага.⁴¹ Яны выклікалі інспектара, які зрабіў пісьмовую справаздачу. Якія вынікі гэта мела, сказаць зараз немагчыма. Вядома, што кааператываў з той працы з’явілася няшмат, а інструктары правялі выбарчую кампанію ва ўказаным кірунку. Урад клапаціўся, каб правыя партыі не атрымалі перавагі ў заканадаўчых органах, а гэта здарылася б абавязкова, калі б польскія элементы разам з землеўласнікамі паехалі да Варшавы як прадстаўнікі Краю з Беларусі. Гэта ж было магчымым пры ўмове пэўнага прэсінгу ўладаў. Але ўладныя сферы былі больш зацікаўленыя ва ўзмацненні лявіцы. Яны бралі паслоў з тых сфер, якія пазней апынуліся ў “Грамадзе”, а потым за антыдзяржаўную дзейнасць былі арыштаваныя⁴². Гэты эпізод варта закончыць словамі: “Tu l’as voulu Georgh Dandin”⁴³.

Калі ж Польшча ў сужыцці з Беларуссю ніколі не ставіла сваёй мэтай – і ставіць не павінна – паланізацыю Беларусі, пакідаючы гэта на водкуп часу і працэсу культурнага развіцця, то адначасова Польшча не павінна дапусціць змяншэння памераў польскай маёмасці і польскай прысутнасці на Беларусі ні ў адносінах да зямельных уладанняў, ні ў адносінах да колькасці насельніцтва. Таму, выкарыстоўваючы для парцэляцыі вялікія абшары, добраахвотная перадача якіх будзе мець месца і далей з прычыны вялікага падатковага ціску, на мэты асадніцтва трэба браць толькі тое, што можна лічыць лішкамі або тое, што з’явілася ў выніку меліярацыі (асушэння і г.д.). Бацькам трэба дазволіць падзел зямель паміж дзецьмі яшчэ пры жыцці бацькоў... Гэта

⁴¹ Трампчынскі (Trąpczyński) Войцех (1860–1953) – польскі палітык і грамадскі дзеяч, прыхільнік Нацыянальнай дэмакратыі. У 1919–1922 гадах быў маршалкам Устаноўчага сейма, у 1922–1927 гадах – маршалак Сената. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁴² Маецца на ўвазе арышт у студзені 1927 г. беларускіх сеймавых паслоў з пасольскага клуба Беларускай сялянска-работніцкай грамады: Браніслава Тарашкевіча, Сымона Рак-Міхайлоўскага, Пятра Мятлы і Паўла Валашына. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁴³ “Ты гэтага хацеў, Жорж Дандэн!” (фр.). Цытата ўзята з п’есы французскага драматурга Мальера “Жорж Дандэн”, яе сэнс: “Ты сам вінаваты ў сваіх нягодах!”.

б не зменшыла памераў польскай маёмасці і польскай прысутнасці, а толькі нармалізавала б іх, павялічыўшы колькасць не абшарнікаў, а дробных або сярэдніх уладальнікаў. Гэта б аказала ўплыў на этычныя паняцці насельніцтва, якія разыходзяцца з новымі прававымі нормамаі, што абспіраюцца на шанаванне права прыватнай уласнасці.